

MEZEI ZSOLT

Fellner Jakab életútja és pápai alkotásai¹⁰

I.

AZ ÉPÍTŐMESTER

FELLENTHALI FELLNER JAKAB az Alsó-Ausztria és Morvaország határán fekvő kisvárosban, Nikolsburgban¹¹ látta meg a napvilágot 1722. július 25-én. Apja Franz Fellner kőművesmester volt, aki munkái révén több alsó-ausztriai és morvaországi városban is megfordult, és ezen utazásaira családját is magával vitte. A gyermek Fellner Jakab így a mesterségbeli tudást már gyermekkorától kezdve elsajátíthatta, számos barokk épület építésének szemtanúja, talán résztvevője is lehetett. Mindenesetre a szakirodalom nem tud arról, hogy Jakab az elemi iskolán kívül bármiféle szakmai tanfolyamot, kurzust vagy építészeti akadémiát elvégzett volna. Autodidakta volt, akinek éles eszéhez kitűnő megfigyelőképesség és gyakorlati érzék társult.

Nem tudjuk, mikor jött Magyarországra, valószínűleg 1744 körül került Komáromba. Vándoriparosként a bélyei és ráckevei uradalmakban dolgozott, tevékenységéről azonban semmit sem tudunk. 1745-ben visszakerült Komáromba, ahol *Kuttner Jakab* építőmester keze alatt a komáromi vár helyreállításán dolgozott. Ezzel párhuzamosan Kuttner elvállalta a tatai kapucinusok templomának és kolostorának felépítését – a kivitelezés már 1743-ban megkezdődött – befejezését azonban már fiatal pallérjára, Fellner Jakabra bízta. Ez volt első magyarországi munkája.

A fiatal pallér jól ismerte fel a lehetőséget, hogy a hatalmas és dúsgazdag Eszterházy család tatai uradalmában felépítheti saját karrierjét. *Balogh Ferenc*, az uradalom nagy befolyással bíró jószágkormányzója pedig felismerte a fiatalember tehetségét, megbecsülte és támogatta tevékenységét.

Fellner Tatán ismerkedett meg a XVIII. századi Magyarország egyik legkiválóbb mérnökével, a selmeci tanárral, *Mikovinyi Sámuellel*. Ismeretségükből

¹⁰ Fellner Jakab építész/építőmester születésének 300. évfordulója alkalmából megemlékezést szervezett Pápa Város Önkormányzata a Város Napján, 2022. június 16-án. Közleményünkben az ott elhangzott vetítettképes előadás szerkesztett anyagát olvashatják. (A szerk.)

¹¹ Ma Mikulov városka Csehországban, Brünntől (Brno) 50 kilométerre délre, régi magyar elnevezése: Miklósvár.

barátság lett, és ez a kapcsolat nagyban segítette Fellner szakmai fejlődését. Balogh Ferenc *gróf Eszterházy József* megbízásából felkérte Mikovinyit, hogy tervezze meg a tatai családi kastély átépítését. A terv ugyan elkészült, de Eszterházy nagyobb szabású, impozánsabb épületre gondolt, és a plánumot nem fogadta el; Balogh ezért Bécs leghíresebb építészt, *Anton Erhard Martinellit* hívta el Tatára új tervek készítése végett. Martinelli megismerkedett az akkor már főpallér Fellnerrel, akivel Balogh Ferenc szintén készítettett vázlatterveket a kastély átépítésére. Az a kényes helyzet állt elő, hogy Martinellinek jobban tetszettek Fellner elképzelései, mint Mikovinyié. Több fordulás tárgyalások következtek, az építkezés azonban ekkor — főként pénzügyi okok miatt, de Martinelli és Eszterházy József is elhunyt nemsokára — még nem valósult meg. Fellner Jakab számára azonban jó iskola volt részt venni ebben a szakmai dialógusban, olyan hozzáértő emberekkel mint Mikovinyi, Martinelli és Balogh Ferenc. Ebben az inspiráló légkörben Fellner megismerhette azokat a szempontokat és elvárásokat, amelyek későbbi pályafutása során a magyar főúri kastélyépítéssel egyik legkiemelkedőbb alakjává tették.

1748-ban hivatalosan is tagja lett a komáromi kőműves- és kőfaragó céhnek, így önálló megbízásokat is elfogadhatott a Királyi Kamarától és másoktól is: dolgozott a ráckevei Savoyai-kastély javításán, a tatai, nagyigmándi, kocsi, vértesszőlősi és naszályi templomokon, épített uradalmi házat, istállót, vendéglőt. 1750-ben Balogh Ferenc megbízta a tatai ún. „kiskastély” tervezésével és felépítésével: a munka 1751-ben fejeződött be, az épület magának a jószágkormányzónak, Balogh Ferencnek lett az otthona.

Ebben az esztendőben (1751) ismerkedett meg Fellner az Eszterházy család építészeivel, *Franz Anton Pilgrammal* (1699–1761), akit már az 1730-as évek óta foglalkoztattak.¹² Pilgram azért ment Tatára, mert megbízást kapott a tönkrement középkori plébániatemplom újjáépítésére. A terveket elkészítette, az alapkövet 1751. október 21-én tették le. Az építkezés azonban hosszú időre elakadt, Pilgram 1761-ben meghalt, az impozáns templom felépítése — immár saját tervei szerint — Fellnerre maradt.¹³

¹² Pilgram az Eszterházyak megbízásából építette fel a pozsonyi Erzsébet-apácák templomát, a tallósi és pápai kastélyt, s tervet készített a majki remeteség, a tatai új plébániatemplom és a váci székesegyház számára. Vö. RÉVHELYI Elemér: Fellner Jakab életműve a kezdetektől az 1760-as évek közepéig. = Révhelyi Elemér munkássága a tatai múzeum hagyatéki gyűjteménye tükrében. Tata, 1988. Komárom Megyei Múzeumi Szervezet. (Tudományos füzetek, 4.) 15.

¹³ Részletesen: MOHL Adolf: Tata plébánia története. Győr, 1909. (Reprint: Tata, 1995.)

Az 1752–1761 közötti évtized új feladatokat, új kihívásokat hozott Fellner számára, amelyek során tehetsége kibontakozhatott. Ki kell emelnünk a Pozsonyhoz közel fekvő cseklézi Eszterházy-kastély átépítését-bővítését. Eszterházy József először *Nicolaus Paccassi* (1716–1790)¹⁴ itáliai származású osztrák építésszt bízta meg a tervezéssel — terveit Balogh Ferenc megmutatta Fellner Jakabnak, aki számos kritikai észrevételt tett velük kapcsolatban. Balogh egyetértett ezekkel, és azt javasolta a grófnak, hogy a tervezést és a kivitelezést bízzák inkább Fellnerre. Az 1754–1758 között zajlott építkezés jó példa arra, hogy Fellner Jakab egységben szemlélte az általa alkotott épületet és az azt körülvevő tájat: a kastélypark a franciaországi Chantilly barokk parkját utánozta.¹⁵

A másik kiemelkedő megbízatása ebben az évtizedben a móri Lamberg-kastély felépítése volt. Fellner 1762-ben kezdte meg a móri kastély építését, amely — a mester párhuzamos munkái miatt — öt évig (1762–1767) tartott. A hosszirányban terjeszkedő egyemeletes épületet díszítésmentes egyszerűség jellemzi, elrendezése szimmetrikus. A főépület egyemeletes, erősen tagolt, két szárnyú, oromzatos középrizalittal készült építmény. Legsajátosabb fellneri vonása a falfelületek és a nyílások változatossága. A móri kastély nem állandó rezidenciának készült, hanem a család vidéki nyaralását szolgálta, ezért — más főúri kastélyoktól eltérően — nincs díszterme, csupán a földszinten egy kis terem a vendégek fogadására. Itt jelenik meg hazánkban először a XV. Lajos-stílusra olyannyira jellemző fülkeszerű, befelé mélyedő, sugaras vonalazással ékített bejárat. A móri kastély tehát nemcsak Fellner pályafutásának jelentős állomása, de a XVIII. századi magyar kastélyépítészetben is fontos mérföldkő.

II.

A MŰVÉSZ ÉS A (NEM KEVÉSBÉ TEHETSÉGES) MECÉNÁS TALÁLKOZÁSA

A Magyarországon lezajlott barokk kori építkezések egyik jellegzetes vonása az épület és az építtető szoros kapcsolata. Következik ez abból is, hogy a főurak-főpapok műpártoló tevékenységük során „maguk álmodták meg” az elkészí-

¹⁴ Mária Terézia udvari építésze volt. Nevéhez fűződik a laxenburg kastélyszínház építése (1753), a budai vár átépítése (1753–1765), a pozsonyi vár (1761–1766) a bécsi Hofburg bővítése (1767–1773.)

¹⁵ A bécsi főúri társaság szívesen járt ki Cseklészre, ezt örökíti meg Bessenyei György gárdahadnagy „Az Eszterházi vigasságok” (1772) c. művében.

tendő kastélyokat-templomokat és egyéb épületeket. Megmutatták egymásnak ezek tervrajzait, ajánlották egymásnak azokat a művészeket, akikkel meg voltak elégedve. Ezek a főemberek Európát megjárta, sokat utazó, sokat olvasó, nagy műveltségű, nagy könyvtárakat alapító személyek voltak,¹⁶ akik megfelelően széles körű építészeti-műszaki ismeretekkel is rendelkeztek. Ilyen személy volt az Eszterházy grófi család azon tagja is, akivel Fellner Jakabot 1762-ben hozta össze a jószerencse.

Ez a személy *gróf Eszterházy Károly* (1725–1799) püspök volt, korának egyik legkarakteresebb, legnagyobb műveltségű, széles látókörű főpapja, aki családi viszonyaiból következően nagy kiterjedésű magánbirtok tulajdonosa is volt.

Ifjabb Eszterházy József 1762-ben meghalt, és mivel gyermekei nem voltak, egy családi megállapodás szerint birtokait atyja elhalt fivérének, Ferencnek a fiai örökölték. Az 1762. január 25-én létrejött egyezség szerint Miklósnak¹⁷ a tatai-gesztesi, Ferencnek¹⁸ a cseklézi és semptei, Károlynak¹⁹ pedig a pápai-ugodi-devecseri birtokrész jutott örökségül. Mindhárom férfi vezető szerepet játszott a XVIII. századi Magyarország egyházi és politikai közéletében.

Eszterházy Károly papnövendékként három évet (1745–1748) töltött az Örök Városban, és az akkor teljes pompájában kiépülő barokk Róma óriási hatást tett rá. Kényes és kritikus ízlése itt formálódott, olyan festményeket, szobrokat, templomokat látott elkészülni, amelyek aztán magyarországi építkezései során mindig mércét jelentettek számára — és amelyek esztétikai színvonalát ő maga is mércéként állította minden művész és mesterember elé. Különösen Borromini alkotásai nyugtázták le.

¹⁶ Pl. Klimó György pécsi, Batthyány Ignác erdélyi, Migazzi Kristóf váci, Patachich Ádám nagyváradai, Koller Ignác veszprémi püspök, Ráday Gedeon, Teleki Sámuel, Grassalkovich Antal, Esterházy Miklós stb.

¹⁷ ESZTERHÁZY MIKLÓS (1711. november 16. – 1764. június 27.) császári és királyi kamarás, koronaőr, főispán, diplomata. Lengyelországban és Szentpétervárt működött mint rendkívüli követ, nyolc éven át irányította a Habsburg Birodalom és a cári Oroszország közötti diplomáciai kapcsolatokat.

¹⁸ ESZTERHÁZY FERENC (Pápa, 1715. szeptember 19. – Cseklész, 1785. november 7.) Moson vármegye főispánja, 1762-től udvari kancellár, majd főkamrás, főudvarmester, 1783–1785 között horvát bán. 1764-től a (részben) általa alapított Szent István Rend nagykancellárja, 1771-től az Aranygyapjas Rend lovagja. Mária Terézia bizalmi embere, Lotharingiai Ferenc császár személyes barátja volt. II. József központosító törekvéseivel szemben védelmezte a magyar rendi alkotmányt, a nemesi és egyházi szabadságjogokat. A pápai kórház alapítója volt.

¹⁹ ESZTERHÁZY KÁROLY (Pozsony, 1725. május 4. – Eger, 1799. március 15.) esztergomi kánok, majd váci (1759–1761), később egri (1761–1799) püspök.

1. kép

Eszterházy Károly püspök arcképe

A váci, majd az egri püspöki székbe kerülve komoly építési tervei voltak, ezért szüksége volt egy olyan építőmesterre, aki a művészi tervezésben és a gyakorlati kivitelezésben egyaránt otthonos – Vácott, Egerben, Tatán, és a családi örökségül kapott Pápán is. Balogh Ferenc jószágkormányzó többször említette leveleiben a püspöknek, hogy erre a feladatra Fellner Jakab a legmegfelelőbb ember. Noha a püspök nem nagyon hagyta magát másoktól befolyásolni, jól ismerte Fellner munkáit; a tatai kastély terveit elragadtatással forgatta. 1763-ban meghívta őt a tervezett egri építkezésekhez, és pápai feladatokkal is megbízta. 1764 februárjában Egerbe ment és ott bemutatta a püspöknek a tervezett

„universitas” (egyetem) általa készített terveit. Ezzel végleg megnyerte Eszterházy szimpátiáját: március 2-án szerződést kötöttek: Fellnert uradalmi és egyházmegyei építésszé nevezte ki, rábízta mindkét hatalmas kiterjedésű területen valamennyi építkezés tervezését és vezetését. Mindezért rendes évi fizetést és az utazások költségeinek térítését kapta. A 42 éves építőmester előtt ezzel megnyílt a lehetőség, hogy az elkövetkező másfél évtizedben feljusson szakmai pályája tetőpontjára.

Eszterházy szerette volna, ha Fellner Egerbe költözik, ő azonban elhárította ezt a felkérést, mert addigra már háza és szőleje volt Tatán, sőt vendéglőt is bérelt a városban.

Fellner Jakab hamar felismerte, hogy a sok helyszínen, nagy apparátussal zajló dunántúli és egri építkezések miatt korszerű tervezőmunkára és a párhuzamos feladatok összehangolására van szükség. Sok rajzolóval-másolóval dolgozó mérnöki tervezőirodát hozott létre, elsőként hazánkban. Ehhez kapcsolódott a tulajdonképpeni „építési iroda”, vagyis hogy „*egy-egy uradalmi kőművesmester vezetésével egy birtok hosszabb-rövidebb ideig állandó, folyamatos építészeti tevékenységet folytat, melyhez megfelelő mestergárdát toboroz, és az épületek nagy számát hozza létre azonos elvi-művészeti irányítással (a főúr, illetve az uradalom vezető tisztjeinek szerepe folytán), azonos technikai szinten.*”²⁰

Minde mellett Fellner valószínűleg jó emberismerő lehetett. Mérnöki irodájához tehetséges embereket sikerült megnyernie, pl. *Paár Ignácot*, aki a veje is lett, *Schweiger Antalt*, aki a tatai fajanszgyárban dolgozott, *Grossmann Józsefet* (1747–1785), akit Bécsből hívott Tatára és utódként fejezhette be többek között a pápai kastély és plébániatemplom építését. Baráti körét pedig olyan kitűnő egyéniségek alkották, mint *Markhot Ferenc* (1718–1792) megyei főorvos, *Kracker János Lukács* (1717–1779) festőművész, *Fazola Henrik* (1730–1779) iparműveszkovácsmester, *Gerl Mátyás* (Matthias Franz Gerl, 1712–1765) az egri vármegye-ház építészé.

Szenteljünk még néhány mondatot azoknak az építészeti alapelveknek, amelyeket Eszterházy Károly mecénásként vallott, és mestereitől elvárt. A művelt és széles látókörű püspök „*a terv megszületésétől kezdve részt vett az épület sorsának alakításában, méghozzá tudatosan és tevékenyen. A képzőművészet, és különösen az építészet iránt komoly érzéke volt. Kiváló tér- és tömeglátása tette lehetővé, hogy a hozzá küldött terveket el tudta bírálni, és ragaszkodott is*

²⁰ CS. DOBROVITS Dorottya: Építkezés a 18. századi Magyarországon. (Az uradalmak építészete). Bp., Akadémiai Kiadó, 1983. (Művészettörténeti füzetek 15.) 71.

*hozzá, hogy minden épület tervét benyújtsák neki.*²¹ Elvárásai között nagy hangsúllyal szerepelt, hogy a készülő épület – legyen az kastély vagy falusi plébániatemplom – a funkcionalizmus, az esztétikum, a hasznosság, a tartóság és a korszerűség elveinek minél inkább megfeleljen. Károly püspök igazán nagy, európai hírű építésszel nem dolgoztatott, elképzeléseinek megvalósításához inkább jó nevű mesterembereket keresett, akik megbízhatóan és magas színvonalon végrehajtották utasításait. Fellner Jakabot ilyen értelemben is szaktekintélynek tartotta.

III.

A MŰVÉSZ ÉS A MECÉNÁS KÖZÖS ALKOTÁSAI PÁPÁN ÉS KÖRNYÉKÉN

A szatmári békekötést (1711) követő évszázad társadalmi-gazdasági-demográfiai és művészeti szempontból is a gyarapodás, helyreállítás, építés mozgalmas időszaka volt hazánkban. Igaz ez nemcsak a volt hódoltsági területekre az ország középső harmadában, de Erdély, a Felvidék vagy a „királyi Magyarország” nevezett országrész vonatkozásában is. Soha nem látott nagyságrendű építkezések indultak és zajlottak, különösen az 1740–1780 közötti, Mária Terézia királynő nevével fémjelzett korszakban.

Így volt ez Pápa város vonatkozásában is: a várost a XVII. század közepe óta birtokló Eszterházy család az ország legfontosabb főúri famíliái közé tartozott. Az Eszterházyak lehengerlő erővel gyarapították birtokaikat a Dunántúlon: uradalmaik Pozsony vármegyétől kezdve Sopron, Veszprém és Komárom megyékig terjedtek. Ekkorra már a család is külön hercegi és grófi ágra, a grófin belül pedig további három alágra osztódott. Birtokaikon imponáló tudatossággal szervezték meg az életet. A hiányzó népességet főként sváb, kisebb részben szlovák ajkú jobbágyok betelepítésével pótolták, új területeket vontak művelés alá, mocsarakat csapoltak le. A gazdasági infrastruktúra kiépítése és a hitélet megszervezése volt a leghangsúlyosabb tevékenységük.

Pápa esetében az 1730-as évektől az 1790-es évek végéig szinte szünet nélkül zajlottak az építkezések: a pálos templom, a Griff-szálló, a kastély, a kórház, a nagytemplom – hogy csak a legjelentősebbeket említsük.

²¹ CS. DOBROVITS 1983. 25.

1. A várkastély

Fellner Jakab 1761-ben került először kapcsolatba Pápával, amikor Franz Anton Pilgram, az Eszterházyak „családi” építésze meghalt. Pilgram valószínűleg már az 1730-as évektől kezdve dolgozott a pápai — középkori vár alapjaira épített — kastély kibővítésén-átépítésén idősebb Ferenc²² gróf megbízásából. Pilgram és az építkezést vezető Leonard Helbersdorfer építőmester ugyanabban az esztendőben hunyt el. A kastély munkálatainak folytatására a pápai domíniumot megöröklő Károly püspök 1762-ben kérte fel Fellnert, azonban atyja koncepcióját megváltoztatta — tervei között valószínűleg már ekkor szerepelt, hogy a középkori plébániatemplom helyére új, korszerű, impozáns szentegyház emeljen —, nem akarta, hogy a kastély az építendő templomnak valamilyen konkurenciája legyen. Ezért a korábbi elképzelésekkel²³ ellentétben a kastély négyszöget lezáró, Fő tér felé néző díszszárnyát nem építtette meg.

2. kép

A pápai kastély Fő tér felé néző, U alakú udvara

A Pilgram által megkezdett munkát tehát Fellner folytatta, halála után Grossmann József vette át a stafétát, a végső befejezés (1785) azonban Gött Antalra maradt. Az épület a francia kastélytípus képviselője, főhomlokzata nem a

²² Gróf ESZTERHÁZY FERENC (1683–1754) tárnokmester, borsodi főispán, Károly püspök atyja.

²³ Pilgram rokokóba hajló barokk tervezetét a kastély Nádor-termében függő pannó őrízte meg. A kép és a korabeli városrendezési terv részleteiről lásd LÁSZLÓ Péter: A Nádor-termi Pápa festmény. A pápai főtér a 17–18. században. = Pápai Múzeumi Értesítő 2004. 5–28.

város, hanem a park felé néz: középen íves oromzattal zárul, benne a család címere. A fő- és oldalszárnyak toronyszerű, manzárdtetővel fedett sarokrizalitokban végződnek – az építész talán ezzel akart emléket állítani a középkori vár saroktoronyainak. Az U alakú díszudvar tengelyében van a kocsialáhajtós főbejárat, melynek két oldalán íves falfülkében gazdagon faragott vízköpös díszkút található. Az épület legértékesebb része a kastélykápolna, amelynek Krisztus mennybemenetelét ábrázoló mennyezetfreskóját *Josef Ignaz Mildorfer* (1719–1775), a Bécsi Képzőművészeti Akadémia tanára készítette 1754-ben. A lapos kupolát tartó boltívek ívháromszögében angyalfigurák tartják Jézus szenvedésének relikviáit: a töviskoszorút, a kalapácsot a szegekkel, a lándzsát és a kelyhet. A párkány fölött emelkedik föl a feltámadt Jézus angyalseregétől körülveve a Szentháromság másik két személyéhez.

2. Irgalmasrendi kórház

A kastély építésével párhuzamosan Fellner gazdasági épületeket és vendéglátó-egységeket tervezett és kivitelezett Pápán. Első önálló, nagyszabású tervezése, amely a városhoz köthető, az ifjabb Eszterházy Ferenc által 1757-ben Pápara telepített irgalmasrendi szerzetesek rendháza és kórháza volt.

Az „Istenes Szent János Betegápoló Rendje” pápai házának története az 1730-as években azzal a három pozsonyi szerzetessel kezdődött, akik a többi testvértől elszakadva, az országos pestisjárvány alkalmával itt letelepedtek. Ezek a szerzetesek a „Zöld Fához” címzett beszálló vendéglőben²⁴ szegény betegeket ápolták, gyógyítottak. A vendégfogadót Eszterházy Ferenc átalakította, hogy az a szerzeteseknek megfelelő és a betegek ápolására alkalmas legyen. 1757. január 12-én kelt, Thanhoffer József uradalmi prefektus által készített határozatban az szerepel, hogy a „Zöld Fához” címzett épület *„alkalmas állapotban van és elkészült, csupán az idő rövidege miatt a fa folyosó átalakítása nem történt meg és a kápolnát sem lehetett lekövezni.”*²⁵ Gróf Eszterházy Ferenc (1715–1785) magyar kamarai főkancellár 1757. január 19-én írta alá a pápai kórház alapítólevelét²⁶,

²⁴ E beszálló vendéglő nagyjából a mai református kollégiumi konviktus helyén lehetett.

²⁵ LÁSZLÓ Péter: A pápa-ugodi Esterházy uradalom gazdasági szervezete a 18. század első felében = Pápai Múzeumi Értesítő 8. (2003) 93.

²⁶ Az alapítás tényét kihirdető mondat: *„...úgy döntöttem, hogy a szegény beteg felebarátok megsegítése céljából általában, kiváltképp pedig a pápai és ugodi birtokaimon élő szegény, megbetegedett jobbágyaim számára, az ottani környék használatára és a köz javára, saját erőmből és néhány jötevő hozzájárulásával Pápán kórházat alapítok...”* = Források a 250 éves pápai kórház múltjából 1757–2007. Vál. szerk. és a bevezetőt írta: MEZEI Zsolt. Pápa, 2007. 31.

melyet Mária Terézia királynő 1757. május 2-án hagyott jóvá. A rend tagjai a kórház mellett gyógyszerár üzemeltetésére is engedélyt kaptak.

1762. augusztus 9-én Balogh Ferenc tatai jószágkormányzó levélben azt jelentette Eszterházy Károly püspöknek, hogy Fellner Jakab megvizsgálta az épületet, amiben jelenleg az irgalmasrendiek és a betegek laknak, és elkészítette az új székház tervét. Ha a felterjesztett terv megfelelő, 1763 nyarán megkezdődhet az építkezés. A püspök válaszában annyi megjegyzést tett, hogy a ház legyen olyan, mint a tatai kapucinusoké.

Az alapkő letételére azonban csak 1765-ben került sor, és az építkezés pénzügyi nehézségek miatt akadozott és elhúzódott: tíz évvel később az épület még mindig nem állt készen. 1775-ben Károly püspök sietett az irgalmasrendiek segítségére: 200 ezer téglát, 8000 tetőcserepet, 1000 kocsi homokot, 1500 kocsi követ, 1000 mérő meszet, 500 db építési fát és 80 mázsa vasat adományozott számukra, és az elakadt építkezést saját költségén befejeztette.²⁷ Kiss Ferenc pápai prefektus 1776. október 8-án jelentette a püspöknek, hogy a mizrikordiánusok székháza elkészült. A ma is eredeti funkciójában működő impozáns épületben két lépcsőház van, a négyszögletű tömb egységes, későbarokk („Fellner-barokk”) stílusú. Jelentősebb átalakítására csak az 1920-as, 1930-as években került sor.

3. kép

A pápai kórház épülete egy régi képeslapon

²⁷ MOL P. 1260. Historia domus I. 125–127. Idézi: MEZEI 2007. 57–58.

3. Mikovinyi-ház

A hagyomány szerint Fellner Jakab volt a tervezője (és talán építője) a Pápa, Jókai u. 30. szám alatt található egyemeletes, későbarokk-copf lakóháznak, amit „Mikovinyi-ház”-ként ismernek a város lakói. Stílusjegyeit tekintve Fellner késői, klasszicizmus felé hajló korszakából való, talán az 1770-es évek végéről. Homlokzata 1+3+1 tengelyes, az utcasorba illeszkedik, alaprajza L alakú. A szép arányú épület kváderes szegélyezésű homlokzatát középrizalit emeli ki, ezt a földszinti és emeleti szintet is átfogó ión fejes lizénák tagolják, a közöttük lévő felületek szintén kváderes kiképzésűek. Kapuja kosáríves záródású a földszinti ablakok félköríves keretezésűek. Belső kapualja négyszakaszos, hevederes csehsüvegboltozatos. Jobbra nyílik az egykarú lépcsőház. Az utcai szárny földszintje kéttraktusos, hevederes csehsüvegboltozatos, az oldalszárny fagerendás síklefedésű.

4. kép

Az ún. Mikovinyi-ház homlokzata a Jókai utcán

A ház elnevezésével kapcsolatban nincsenek pontos ismereteink. Fellner tatai atyai jóbarátjának, Mikovinyi Sámuelnek nem készülhetett, mert a mérnök-polihiisztor 1750-ben elhunyt. Szóba jöhet még egy pápai illetőségű Mikovinyi-család, amelynek néhány tagját ismerjük. Mikovinyi Ignác ügyvéd 1810 körül születhetett, 1848-ban 39 évesnek mondják, és Villax Antalnak (1794–1875), Pápa első polgármesterének helyettese volt 1848. június 16.–1849. november 17. között mint városi főbíró. 1856–1861 között maga is főbíró-polgármesterként volt a város első embere. Talán ő lehetett a ház névadója.²⁸

Református főiskolai tanárként ebben a házban lakott Kerkapoly Károly (1824–1891), aki 1870–1873 között a magyar kormány pénzügyminisztere volt.

4. *Nagytemplom (Szent István vértanú plébániatemplom, 1771–1795)*

A pápai plébániatemplom létrejött a magyar barokk építészet talán legjobban dokumentált építkezése. Az építető, az uradalmi prefektusok és az építőmester közötti levelezés páratlan forrás az egyes munkafolyamatokra, az építés egész lefolyására nézve.²⁹

A pápai uradalom az 1770-es évekre gazdaságilag annyira megerősödött, hogy a földesúr belevághatott régóta dédelgetett terve, egy új plébániatemplom megépítésébe. A tatai templomhoz hasonló terveket 1773. március 13-án küldte el Fellner Egerbe; ezeket áttekintve Eszterházy Károly a homlokzat vonatkozásában egyszerűsítésre utasította, hogy az jobban hasonlítson fiatalkori római emlékeiben megmaradt Santa Agnese-templomhoz; így került a vatikáni barokk építészet jellegzetes toronypárja a pápai Fő térre. Már 1771-ben kijelölték az új templom helyét, 1773-ban megkezdődött a régi, középkori épület bontása. Az első szakaszban, 1774-ben, az új templom főfalait emelték fel, 1775-ben a tetőzetet készítették el, 1776-ban a monumentális tornyokat építették meg. Ebben az évben megkezdődött a kőfaragványok szállítása és beemelése. A kevésbé igényes faragványokat (lépcsők, ablakszárnykövek) a pápai *Franz Winkelmayr* faragta, a pozsonyi *Martin Rumplemayer* (1744–1823), a tatai *Johann Georg Mess* és a süttői *Carlo*, illetve *Giacomo Adami* mesterek az épület faragott tagozatait, a márványburkolatot készítették és szállították. *Johann Adam*

²⁸ Az ő fia volt Mikovinyi Ödön (1845? – 1926) címzetes kúriai bíró, unokája pedig Mikovinyi Jenő nemzetgyűlési képviselő (†1925. 07. 21.)

²⁹ HARIS Andrea: Eszterházy Károly és pápai parochiális temploma. = Tanulmányok Eszterházy Károly egri püspök szellemi és épített örökségéről. Szerk. DINNYÉS Patrik–NAGY Andor. Eger, 2020. 159–169.,

Messerschmidt (1738 k.–1794) pozsonyi és *Philip Jakob Prokop* (1740–1814) bécsi szobrászművész is a csoport tagja volt.

5. kép
A Nagytemplom főhomlokzata

Eszterházy püspök 1777-ben egri festőjét, *Kracker János Lukácsot* (1719–1779) tervezte megbízni a templom mennyezetképeinek megfestésével, ennek halála (1779) azonban keresztülhúzta ezt a tervet. Az oltárképet és a freskók

tematikáját és sorrendjét, elhelyezését Eszterházy határozta meg, és elképzeléseihez akkor is ragaszkodott, amikor végül a híres bécsi festőművészek, *Franz Anton Maulbertsch*nek (1724–1796) adta a megbízást. Fellner halála után munkatársa, *Grossmann József* (1747–1785) vette át az építkezés irányítását, és mestere szellemében folytatta a munkálatokat. A főoltár kidolgozása teljes egészében órá hárult. 1782 tavaszán Maulbertsch elkezdte a mennyezetképek és a látzatarchitektúra festését. 1783-ban egy budai órasmester (*Stephan Miller*) elkészítette és felhelyezte a toronyórákat. Adami süttöi kőfaragó elkészítette a négy mellékoltárt és hozzáfogott a főoltár faragásához. Maulbertsch az év végén jelentette a püspöknek, hogy elkészült a hajók kifestésével.

6. kép
A templom főoltára

Philip Jakob Prokop több évig dolgozott a belső tér díszítőszobrain: először a főoltár, majd a szószék, a keresztelőkút és a gyóntatószékek díszeit készítette el. A *Mária-kápolna* oltára teljes egészében az ő műve. 1784-ben a főoltárkép megfestésére megbízást kapott *Hubert Maurer* (1738–1818) bécsi akadémiai festő, míg a mellékoltárok képeit az egri *Johann Zirckler* (1750 k.–1797) készítette el. Novemberben megszólalt a templom új orgonája, amelyet *Peking (Backing/Bäcking) Péter* győri orgonakészítő alkotott. 1785-ben, amikor Grossmann József is meghalt, már csak a díszítések befejezése volt hátra. Ezt a munkát pedig az uradalom tatai mérnöke, *Gött Antal* irányította. A berendezés csinosítása még évekig folyt, így a templom felszentelésére csak 1795. május 3-án került sor.³⁰

A pápai Nagytemplom a magyar klasszicizáló későbarokk építészet legjelesebb és legegységesebb alkotása. Igazi „Gesamtkunstwerk”, összművészet, mely az építészettől kezdve a festészetten és szobrászaton keresztül sokféle művészeti ágat foglal magába. Monumentalitása lenyűgöző: hossza 42 méter, főhomlokzata 22 méter széles, a tornyok külső magassága 58, míg a templombelső magassága 24 méter. Uralja a dunántúli kisváros főterének épületeit.

5. Alkotások Pápa környékén

Az 1740-es évektől kb. 1785-ig a Pilgram–Fellner–Grossmann építőművészi névsorral jellemezhetjük a pápa–ugod–devecseri uradalmi építkezéseket. 1753–1759 között valószínűleg még Pilgram tervei alapján id. Eszterházy Ferenc elkezdte, majd fia, ifjabb Ferenc befejezte az ugodi plébániatemplom építését. Ez a templom azért fontos, mert Károly püspök 1772-ben felmérte és mintául szolgált az uradalom területén később felépült plébániatemplomok számára.

Az 1770-es években Fellner már olyan sok megbízást kapott (Tallós, Tata, Zirc, Székesfehérvár), hogy „szellemi szabadfoglalkozásuként, szabadúszóként” vállalta a felkéréseket, és viszonylag független maradt. Eszterházy püspök nyilván érzékelte ezt, de elfogadta. A munka gördülékenyebbé tétele érdekében mindkét uradalmi építési irodába jó képességű vezető építőmestereket fogadott: Egerbe Francz Józsefet, Pápara Pauly Mihályt.

³⁰ A templom belső leírása olvasható: MEZEI Zsolt: *Az Úr csarnokai. Történelmi egyházak templomai Pápán és a pápai járásban.* Jókai Mór Városi Könyvtár, Pápa, 2017. 8–13.

Pauly Mihályt nyugodtan tekinthetjük Fellner legkiválóbb tanítványának, akinek nevéhez számos maradandó építmény köthető. Pauly bécsi kőműves-családból származott, melynek Pilgrammal is voltak kapcsolatai. Fellnerrel valószínűleg a gyömörei templom építésekor (1762/63) került kapcsolatba, az építkezést Helbersdorfer halála miatt már ő fejezte be. 1765-ben telepedett le Pápán, 1769-ben megházasodott: menyasszonya Susanna Czehmassnin hajadon, akinek testvére Pauly pallérja. Házassági tanúja Michael Alkaier kőművesmester és Franz Winkelmayer kőfaragó. 1771-ben szerződtette a pápai uradalom, ekkor átvette az összes építkezéseket. Céhbeli mester volt, Pápán több nemesi házat is épített (pl. Rohonczy, Csuzy, Tallián).³¹ Hosszú évtizedekig szolgálta az uradalmat, az 1800-as évek elején még alkotott. Legjelentősebb művei a falusi plébániatemplomok: Takácsi (1777?), Pápateszér (1778), Pápányógér (1780–90), Csót³² (1784), Pápakovácsi (1787?), Bakonyszücs (1787), Nyárád (1790), Béb (1791), Bakonyszentiván (1794), Nóráp (1799). Pápán a plébániaház, a prefektusi székház fűződik a nevéhez, illetve a balatonfüredi Eszterházy-villa. Templomterveit összevetve Cs. Dobrovits Dorottya megállapította, hogy azok nagyjából az ugori alapmintát követték. Számptalan felmérést készített meglévő épületekről, oltárokról,³³ rajzai szépek, pontosak. Eszterházy püspök kedvelte és elismerte képességeit, tudta, hogy nála jobb mestert a környéken nem talál — a prefektusokkal azonban Pauly általában nem ápolt jó viszonyt. Talán Fellner és Pauly szoros munkakapcsolata, közel másfél évtizedes (1765–1780) együttműködése az oka annak, hogy a szakirodalom Pauly csaknem valamennyi épületét Fellnernek tulajdonítja.³⁴ Pauly Mihály élete és munkássága még feldolgozásra vár.

IV.

FELLNER JAKAB, AZ EMBER

1773. augusztus 1-jén a morvaországi Fellner Jakab nemesi címet és vele járó címert kapott Mária Terézia királynőtől. Az építőmester az általa kért, csehországi származására utaló, „fellenthali” nemesi előnevet kapta meg azzal, hogy

³¹ CS. DOBROVITS 1983. 79.

³² Talán még Fellner tervei szerint.

³³ CS. DOBROVITS 1983. 80. Halála után helyét az uradalomban és a céhben fia, ifjabb Pauly Mihály vette át, és a XIX. század elején az ő keze alatt dolgozott adjutánsként Fellner Jakab József nevű fia.

³⁴ Jó példa erre a pápai Kálvária-templom, amelyet Fellnernek tulajdonítanak, de felszentelésekor, 1795-ben Fellner már 15 éve halott volt.

nemességét fiú és leány gyermekei is örökölhették. Nemesi címerében a birodalmi sas látható, hiszen az örökös tartományok nemeseinek sorába került. A címer bal oldalán, az alsó mezőben egy oszlopfőn álló és oszlopot hordozó oroszlán szerepel, amely építészeti tevékenységére utal; a jobb oldal felső mezőjében pedig a nemesi vitézséget megjelenítő, kardot hordozó oroszlán. Az oszlop motívuma a címer sisakdíszében is megjelenik.

Fellner jó színvonalú, polgári körülmények között élt Tatán. Építész tevékenysége, az építési iroda vezetése mellett számos haszonbérlettel is gyarapította bevételeit. Mai szóhasználattal élve tehetséges építész, vállalkozó, projektvezető, menedzser és üzletember is volt. A nemesség elnyerése után az aláírásában addig használatos „Baumeister” (= építőmester) megnevezést az Architect vagy Architectus (= építész) megnevezésre cserélte.

Élete során háromszor nősült; két feleségét és hat gyermekét temette el. Családi viszonyai így alakultak:

Első felesége *Kirschrober Eleonóra* (†1761) volt, aki Rimholcz József főpallér özvegyeként kötött házasságot Fellner Jakabbal 1746-ban. Négy gyermekük közül csak egy leány érte meg a felnőttkort, aki Paár Ignác pallér felesége lett.

Második feleségét *Cruzin Rozáliának* hívták (†1770), 1763-ban kötöttek házasságot. Szintén 4 gyermekük született, de csak egy fiú, Ignác érte meg a felnőttkort. Kocsmáros lett, 1846-ban hunyt el.

Harmadikként *Kristelli Teréziát* vette el 1772-ben. Egy gyermekük született, József, aki folytatta apja mesterségét. Elvégezte a bécsi képzőművészeti akadémiát, a pápai uradalom „építészeti adjunktusa” lett – további sorsát nem ismerjük. Kristelli Terézia Fellner halála után, 1781-ben hozzáment Grossmann Józsefhez, majd annak halála (1785) után Gött Antal felesége lett.

Fellner Jakab életének egy váratlanul jött súlyos betegség vetett véget 1780. december 12-én. Még csak 58 éves volt ekkor. Koporsóját december 14-én az általa tervezett tatai Szent Kereszt-plébániatemplom kriptájában helyezték örök nyugalomra – végakarátának megfelelően névtelen sírba. Fejtábláján csupán egy sorszám és halálának időpontja olvasható. Félbemaradt munkáit (pápai nagytemplom, egri líceum) Grossmann József fejezte be.

Fellner arcáról, alakjáról sajnos nem maradt fenn hiteles ábrázolás. *Ungvári Lajos* (1902–1984) szobrászművész egész alakos szobra, mely a tatai templom előtt áll, a képzelet szülötte. A XVIII. század egyik legjelentősebb magyar építészének alakja halála után hosszú időre feledésbe merült. A XX. század elején *Pigler Andor* (1899–1992) a pápai plébániatemplom mennyezetképeiről írott

disszertációjával hozta vissza ismét a tudományos köztudatba Fellner alakját és művészi jelentőségét. Nagyságát mecénásának, Eszterházy Károly püspöknek egy mondatával jellemezhetjük: „Magyar országban Tatai Építő Mesterhez fogható nintsen; és hogy Bécsben vagyon-e? Kérdés.”³⁵

7. kép Ungvári Lajos képzelet-szülte Fellner-portréja

8. kép Fellner névtelen sírja a tatai templom kriptájában

³⁵ Eszterházy Károly levele Balogh Ferenc tatai régenshez, 1763. június 20.